

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

◁The threads of time, the tapestry of life▷

Verslag van

Ontmoeting met Dr. H. B. Levine — Time and timelessness in the treatment of personality disorders
[Leuven, vrijdag 5 oktober 2007]

JENS DE VLEMINCK

De dienst Klinische Psychotherapie voor Persoonlijkheidsmoeilijkheden (KLIPP) van het Universitair Centrum Sint-Jozef te Kortenberg maakt er een erezaak van om het kruim van de huidige analytische wereld op bezoek te hebben. Na Marco Chiesa, Salman Akhtar en Antonino Ferro was er nu een plaats op de sofa gereserveerd voor Howard B. Levine. Deze belichtte het thema 'tijd en tijdloosheid' in de psychoanalytische psychotherapie. Voor diegenen die het laatste EPF-congres (maart 2007, te Barcelona) hadden gemist, was het een unieke gelegenheid om kennis te nemen van Levines bijdrage.

De enthousiaste introductie van KLIPP-diensthoofd Rudi Vermote stond enigszins in contrast met de academische nuchterheid waarmee Levine het talrijk opgekomen publiek onmiddellijk bij de les bracht. 'Gelukkig' kon iedereen zijn lezing woordelijk mee volgen. Het synchrone geritsel van omslaand papier was het enige dat de aandachtige stilte op regelde tijdstippen doorbrak.

Levine begon met enkele theoretische bespiegelingen over de wezenlijk ambivalente verhouding tot tijd en tijdloosheid als kenmerkend voor de *condition humaine*.

'Tijd' wordt daarbij verbonden met het realiteitsprincipe, verandering, groei en met het leven. Daartegenover staat de met het lustprincipe verbonden 'tijdloosheid'. Tijdloosheid krijgt enerzijds de betekenis van de ontkenning van de pijn van de realiteit

en wordt geassocieerd met een dodelijke lethargie. Levine benadrukte anderzijds ook de positieve pool van de tijdloosheid, namelijk haar associatie met het onbewuste als reservoir van infantiele seksualiteit en als onuitputtelijke levens- en liefdesbron. Levine schetste een paradoxale, complexe en dialectische verhouding tussen tijd en tijdloosheid en legde daarbij de nadruk op de 'historiserende' functie van de tijd. Het chaotische, ongedifferentieerde affectieve leven wordt gesequentialiseerd en talig gestructureerd. Het tijdloze, statische en eeuwig weerkerende 'nu' dat buiten de orde van de tijd staat, wordt opgenomen in de orde van het tijdige. De werking van de tijd opent op die manier ook de toekomst, inclusief haar dimensie van onzekerheid en mogelijkheid. De transformatie van 'buiten de tijd' (tijdloosheid) tot 'in de tijd' is volgens Levine een noodzakelijke mogelijkhedenvoorwaarde voor psychische ontwikkeling.

Levines — soms metafysisch aandoende — beschouwingen kregen meer 'body' vanuit de expliciete terugkoppeling naar het begrijpen van wat zich afspeelt in het psychotherapeutische proces. Tijdens de verdere uiteenzetting exploreerde Levine nauwgezet het verband tussen de tijd, het gesproken woord en de psychische differentiatie. Hij legde daarbij specifiek de nadruk op de aanwezigheid van onbewuste, (nog) ongearticuleerde proto-elementen. Deze dringen zich aan het bewustzijn op om te worden ingeschreven in de tijd, in de persoonlijke geschiedenis van de patiënt. Ze worden voor het eerst opgenomen in een narratieve structuur. Met Scarfone noemt Levine de terugkeer van de (nog) niet 'ingeschreven', tijdloze, onbewuste proto-elementen: 'the return of the unpast' (Scarfone 2006). De integratie van deze elementen in het subjectieve tijds kader staat in scherp contrast met de conditie van het 'bevroren, buiten de tijd' staan. De transformatie die Levine op het oog heeft, kan men begrijpen als de totstandkoming van een psychologisch verleden.

Levine onderstreepte dat zijn opvatting van de psyche als creatieve producent van een subjectief, gehistoriseerd verleden, samenhangt met een specifieke opvatting over zowel het geheugen als de *locus* van de door psychoanalytische proces gefaciliteerde transformatie. Hij benadrukt de plasticiteit van de psyche en de continue mogelijkheid van 're-transcriptie' en 're-contextualisatie' van het verleden, die samenhangt met een fundamentele openheid naar de toekomst. De transformatie van de toekomst behoort tot het potentieel van de analyse. Levine legt daarbij sterk de nadruk op het 'hier en nu', het 'O' van de analyse (Bion 1970). Daar kan het ongearticuleerde trauma zich intersubjectief articuleren in temporele sequensen. De mentale activiteit van de analyticus fungeert als katalysator voor het intrapsychische verbinden van psychische elementen aan het gesproken woord. Hierdoor wordt tijd geïntroduceerd in het psychische proces, begrepen als de creatie van het verleden uit het tijdloze reservoir van het 'nog niet verleden' ('the unpast'). Toch is het verkeer te denken dat het analytische proces 'eenrichtingsverkeer' van het tijdloze naar het tijdige zou impliceren. Levine maakt duidelijk dat bij het authentiek ervaren van de gevoelswereld het gesequentialiseerde narratief, het 'in de tijd gebrachte', verbonden blijft met de positieve pool van tijdloosheid als bron van liefde en leven.

Levines uiteenzetting stond bol van uiterst interessante ideeën die, gezien de wat zuinige verwijzing naar gedifferentieerd klinisch materiaal, vroegen om klinische illustratie. De clinici die tijdens de pauze nog wat op hun honger zaten, legden een zware last op de schouders van Marcel Franssen, psychoanalytisch therapeut en groepsanalyticus van KLIPP. Deze laatste presenteerde tijdens het tweede luik van de namiddag een gevalstudie van een 'pseu-

doneurose'. De minutieus uitgewerkte evolutieschets van één patiënt, inclusief een aantal interessante beschouwingen over overdracht en tegenoverdracht, getuigden van Franssens theoretische eruditie en klinische intuïtie. Het idee van het publiek dat het specifieke aanknopingspunt met het thema aanvankelijk niet expliciet genoeg in de verf kwam te staan, was enigszins terecht. Tijdens de respons van Levine en de erop volgende discussie werd hieraan echter onmiddellijk tegemoetgekomen. Zo ontstond een inspirerende gedachtewisseling over de complexiteit en 'gelaagdheid' van de tijd. Levine liet zich daarbij verleiden om het aandachtig werken met tijd in de analyse te vergelijken met het schouwen van een Brugs wandtapijt. Dit laatste bestaat enkel bij gratie van de complexe vervlechting van de verschillende draden. De analyticus moet met de draden van de tijd aan het werk gaan in al hun complexiteit. Dit gebeurt op zo een manier dat de pracht van het tapijt niet verloren gaat. Met deze poëtische mijmering kwam een einde aan een theoretisch gestoelde namiddag die veel van de toeschouwers had gevergd, maar duidelijk bleef nazinderen. Misschien omdat de lezing ons confronteerde met het 'ongedachte' van de psychoanalyse? Net zoals de reële tijd een wat abrupt einde stelde aan de namiddag, opende ze meteen ook het perspectief op een volgende studiedag. KLIPP wist niemand minder dan Peter Fonagy te strikken als gast op 18 april 2008. 'Tijdig' intekenen, is wellicht de boodschap.

Literatuur

- BION, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. New York: Basic Books.
- SCARFONE, D. (2006). A matter of time — Actual time and the production of the past. *Psychoanalytic Quarterly*, 75, 807-834.